

Rodzaj wzbudzonych emocji a zaufanie do ludzi i wiara w świat sprawiedliwy¹

Romuald Derbis*

Zakład Psychologii, Akademia im. J. Długosza, Częstochowa

Tomasz Wirga

Instytut Psychologii, Uniwersytet Opolski, Opole

THE TYPE OF AROUSED EMOTIONS *VERSUS* CONFIDENCE TOWARDS PEOPLE AND FAITH IN A FAIR WORLD

The article, on the basis of Fredrickson's theory (1998), presents the influence of positive (happiness, satisfaction) and negative emotions (sadness, repulsion) on the level of confidence in other people and the belief in a just world. It also includes the effectiveness comparison of the two methods of emotions induction used for the research (recalling of events and multimedia presentation). Moreover, practical implications of the received results were considered, indicating that experiencing of certain emotions influences not only human behaviour but it can also be crucial in changing the already existing beliefs about the surrounding world, at least for a while.

WPROWADZENIE

Obecnie określenie Arystotelesa czy Cycero, że człowiek to „zwierzę społeczne” (grec. *zoon politicon*) nadal wydaje się trafne, tyle, że mówi się raczej o człowieku jako „istocie społecznej”. Żyjąc w grupie ludzie wykształcili złożone mechanizmy współdziałania oraz reagowania na sygnały płynące od innych ludzi, które opierają się m.in. na poczuciu zaufania do siebie i poczuciu sprawiedliwości.

Jako prekursorów problematyki poczucia zaufania można na gruncie filozofii wskazać Thomasa Hobbesa, Johna Locke'a, Adama Smitha czy Adama Fergusona. Z kolei w psychologicznym określeniu zaufania można spotkać różne, nie wykluczające się podejścia. Czabała i Sęk (2000) mówią, że „zaufanie interpersonalne kształtuje się w toku wymiany informacji, komunikatów niewerbalnych, wymiany uczuć i ustosunkowań”. Fukuyama (1997) zauważa, że „zaufanie rodzi się bardzo powoli i na-

rasta stopniowo, nie można go zdjąć i ubrać niczym okrycie”. Dla innych „zaufanie to życzliwe wyjście naprzeciw drugiego człowieka. Wyraz dobrej woli, gotowości podjęcia dialogu, gest akceptacji” (Barth, 1991). Zaufanie to też zgeneralizowane oczekiwanie raczej pozytywnych niż negatywnych ludzkich motywów i intencji, niezwykle istotny element kapitału ludzkiego i społecznego, czyli jak pisze Skarżyńska (2005) – „zmienna warta uwagi”.

Bez względu na to jak definiujemy zaufanie interpersonalne, czy jako akt woli oparty na rozumowaniu, czy coś więcej niż związek oparty na wspólnym interesie, to ma ono zasadniczy wpływ na życie społeczne każdego człowieka. Wiele badań pokazuje, że zaufanie łączy się z poczuciem kontroli (Rotter, 1980), twórczością (Ratajczak, 1983; Skarżyńska, 2002), zdrowiem psychicznym i fizycznym (Herman, 1998), z orientacjami społecznymi (Grzelak, 2005), poczuciem skuteczności (Skarżyńska, 2002). Osoby o wyższym zaufaniu do ludzi rzadziej łamią

* Korespondencję dotyczącą artykułu można kierować na adres: Romuald Derbis, Zakład Psychologii, Akademia J. Długosza, ul. Waszyngtona 4/8, 42-200 Częstochowa.

rderbis@ajd.czyst.pl

¹ Za pomoc i inspirujące pomysły ważne dla realizacji badań opisanych w tym artykule serdecznie dziękujemy Annie Owczarek, studentce psychologii UO.

normy społeczne (Rotter, 1980). Ponadto zaufanie silnie koreluje z akceptacją zmian i demokracją (Skarżyńska, 2005) zaś negatywnie koreluje z poczuciem krzywdy (Herman, 1998; Baryła i Wojciszke, 2000) i może być predyktorem zadowolenia z życia (Skarżyńska, 2002).

Badacze zastanawiają się również nad tym, jakie czynniki wpływają na pojawienie się i trwałość zaufania interpersonalnego. Na przykład: Sztompka (2007), Fukuyama (1997), Barber (1990) podkreślają, że zaufanie jest zorientowane ku przyszłości i jest aspektem wszystkich interakcji i systemów społecznych, a Seligmann (1997), że jest podstawowym komponentem wszystkich trwałych relacji społecznych. Jak pisze Barth (1991) zaufanie rodzi się z życzliwych uczuć i reakcji powstałych w wyniku kontaktu z drugim człowiekiem.

Podobne w sensie funkcjonalnym do zaufania i nierozzerwalnie związane z życiem społecznym człowieka jest poczucie sprawiedliwości. Kategoria „wiary w sprawiedliwość” na przestrzeni wieków analizowana była przez wielu myślicieli i filozofów. Dla Platona sprawiedliwość jest czwartą cnotą oprócz: mądrości, męstwa i wstrzemięźliwości (Tartakiewicz, 2003). Dla Arystotelesa to cnota etyczna wiążąca się z prawami natury, które są stałe, niezmiennie i nakazują „dobro czynić, zła unikać”. Według Locke’a człowiek uczy się pojęcia sprawiedliwości a po pewnym czasie sam uznaje pewne czyny za dobre a inne za złe. Obecnie także badacze życia społecznego starają się znaleźć empiryczne dowody wpływu wiary w sprawiedliwość na zachowanie człowieka.

Koncepcja Lerner (1965) wiary w świat sprawiedliwy to interesująca integracja podejść dotyczących przekonań człowieka i poczucia sprawiedliwości. Ten kanadyjski badacz postuluje, że człowiek wierzy w sprawiedliwość świata, który go otacza. Ludzie w swoich działaniach za wszelką cenę dążą do podtrzymania w sobie wizji świata, który jest sprawiedliwy. W przypadku, gdy napotkają na sytuację zagrażającą ich przekonaniom – wycofują się z interakcji albo reinterpretują całe wydarzenie. Przeprowadzono wiele badań mierzących związek między wiarą w świat sprawiedliwy a autodeprecjacją (Janoff-Bulman i Wortman, 1977), zasługiwaniem na nagrodę (Lerner, 1965), czy deprecjonowaniem i obwinianiem ofiar nieszczęśliwych wypadków (Lerner i Simmons, 1966). Badania nad lernerowską koncepcją świata sprawiedliwego na gruncie polskim prowadzili m.in. Doliński (1989, 1991), Doliński i Dolińska (1993),

Baka i Derbis (2007), czy Skrzypińska (2002), która akcentuje wiarę ludzi w świat niesprawiedliwy.

Poczucie sprawiedliwości i zaufania do ludzi opiera się na procesach afektywnych i poznawczych. Tutaj interesują nas emocje jako kategoria stanów afektywnych (Derbis, 2007).

Emocje nie tylko pełnią funkcję adaptacyjną, motywacyjną i przyczyniają się do regulacji zachowania, ale również pomagają organizować nasze doświadczenia oraz regulować interakcje społeczne (Bower, 1981; Bless, Schwarz i Wieland, 1996; Bless, 2001; Wojciszke i Baryła, 2005; Łosiak, 2007). Można powiedzieć, że gdy w relacjach między ludźmi przeważa doznawanie emocji pozytywnych, to w takiej sytuacji jest większa szansa na pojawienie się zaufania, niż w przypadku częstego doznawania emocji negatywnych.

Jest kilka teorii mówiących o sposobie konstruowania świata społecznego przez człowieka na podstawie doświadczanych przez niego stanów afektywnych, a w konsekwencji wyznaczających jego styl funkcjonowania. Jedną z najciekawszych w tym nurcie jest teoria poszerzania umysłu i budowy zasobów osobistych (*broaden-and-build theory*) – Barbary Fredrickson (1998, 2001), która opisuje rolę emocji pozytywnych w funkcjonowaniu człowieka. Fredrickson zauważa, że dotychczasowe teorie w tym obszarze były budowane głównie w oparciu o emocje negatywne i są niewystarczające. Postuluje aby nie traktować emocji pozytywnych jako izomorficznych w stosunku do emocji negatywnych. Emocje pozytywne powodują niespecyficzne tendencje w zachowaniu, inne niż w przypadku przeżywania emocji negatywnych. Emocje negatywne sygnalizują pojawienie się pewnego typu zagrożenia. Wywołują przez to zawężenie pola myśli i działań do pewnej zamkniętej puli gotowych rozwiązań (np. ucieczka lub atak) mających na celu poradzenie sobie z tym zagrożeniem. Emocje pozytywne pojawiają się w sytuacji poczucia bezpieczeństwa i poszerzają możliwości funkcjonowania jednostki. Osoby przeżywające emocje pozytywne mają poszerzony zakres myśli i działań jakie mogą podjąć. Takie emocje jak: radość, zadowolenie, zainteresowanie, duma i miłość, mimo że fenomenologicznie odrębne, mają zdolność do poszerzania zakresu myśli i działań człowieka. W dłuższej perspektywie emocje te powodują budowę trwałych osobistych zasobów zarówno intelektualnych, społecznych jak i psychologicznych.

Od przeszło dwudziestu lat prowadzone są badania (zob. przegląd badań Isen, 2005), które poka-

zuja, że ludzie doznający pozytywnych emocji charakteryzują się m.in. niezwykłymi skojarzeniami, elastycznością w myśleniu, kreatywnością, otwartością na informacje a także skutecznością i dokładnością w działaniu. Ponadto osoby przeżywające emocje pozytywne mają poszerzony zakres uwagi, myśli i działań (Fredrickson i Branigan, 2005). Przeżywanie emocji pozytywnych wpływa na motywację (Estrada i in., 1994), dodatkowo oddziałuje na subiektywną atrakcyjność wykonywanych zadań oraz zwiększa zadowolenie płynące z wykonywania interesującej pracy zawodowej (Kraiger, Billings i Isen., 1989). Trzeba jednak zaznaczyć, że, jak pokazują niektóre badania, emocje pozytywne mogą wpłynąć niekorzystnie na rozwiązywanie pewnych typów zadań oraz na funkcje uwagi (np. Bless, Bohner, Schwarz i Starck, 1990). Przeżywanie emocji wpływa również na interpretację obserwowalnych zachowań (np. Forgas, Bower i Moylan, 1990; Forgas, 1994; Sedikides, 1995). Badania pokazują, że osoby przeżywające emocje pozytywne dostrzegają więcej cech pozytywnych zarówno względem siebie jak i osób postronnych, i odwrotnie, osoby przeżywające emocje negatywne postrzegają więcej cech negatywnych u siebie i u innych. Przeżywane emocje mają również wpływ na naszą ocenę moralną i wynikające z niej postępowanie (Haidt, 2002).

Jak podkreślają Fredrickson i Branigan (2005) wiele badań zgodnych z teorią poszerzania umysłu i budowy zasobów osobistych zostało przeprowadzonych zanim teoria ta powstała. Dodatkowo badania te skupiały się głównie na wpływie emocji na percepcję (Fredrickson i Branigan, 2005) i wykonywanie zadań przez człowieka (np. Carnevale i Isen, 1986; Estrada, Isen i Young, 1994; Isen, 2005; Trawka i Wirga, 2008), dopiero ostatnie prace Fredrickson poruszają problem wpływu emocji na życie społeczne człowieka (Fredrickson i in., 2008). Ponadto w swoich badaniach Fredrickson analizuje ogólnie wpływ emocji pozytywnych i negatywnych, nie różnicując ich na poszczególne stany emocjonalne.

Wielu badaczy postuluje istnienie emocji podstawowych (np. Ekman, 1992; Plutchik, 1980; Izard, 1977; Goleman, 1997), wśród których często pojawiają się takie emocje jak: radość, zadowolenie, smutek i wstręt.

Radość i zadowolenie to emocje pozytywne różniące się poziomem aktywacji (Averill, 2005). Dla radości jest on wysoki i zapewnia duże zaangażowanie w działanie, przeciwnie niż w przypadku zadowolenia, gdzie poziom aktywacji jest niski. Wiele badań pokazuje, że przeżywanie radości i zadowolenia wpływa na społeczne funkcjonowanie czło-

wieka. Umacnia więzi społeczne (Hamburg, 1963, Mellen, 1981), ekspresja korzystnie wpływa na otoczenie społeczne (Izard, 1990, Tomkins, 1962), czy pomaga radzić sobie w obciążających sytuacjach (Lazarus, Kanner i Folkman, 1980).

Smutek i wstręt to emocje negatywne, także różniące się poziomem aktywacji. Smutek jest reakcją ukierunkowaną na spowolnienie reakcji (Izard, Ackerman, 2005). Podobnie uważa Stern, (za: Lewis i Haviland-Jones 2005), dla którego smutek charakteryzuje się spowolnieniem, biernością i delikatnością w działaniu. Przeżywanie smutku powoduje skupianie się na sobie (Hochschild, 1983; Stein i Jewett, 1986), może również wpłynąć na zachowanie innych ludzi (Termine i Izard, 1988). Ponadto przeżywanie smutku może prowadzić do refleksji nad swoimi wcześniejszymi doświadczeniami (Tomkins, 1963) oraz wpływać na zachowania interpersonalne.

Wstręt jest emocją, która pełni funkcję obronną organizmu przed kontaktem z przykrymi obiektami (np. Izard, 1977; Rozin i Fallon, 1987). Ponadto Scherer i Wallbott (1994) stwierdzili, że emocja wstrętu w porównaniu do innych emocji pierwotnych jest krótkotrwała i silna, co może wpływać na funkcjonowanie człowieka. Angyal (1941) stwierdził, że inni ludzie jako „zbiorniki na wydzieliny i wydaliny” mogą wywoływać wstręt, przez co przeżywanie emocji może wpływać na interakcje społeczne. Wiele badań pokazuje niechęć do kontaktu z przedmiotami, które mogły mieć kontakt z innymi niepożądanymi osobami (Rozin i in., 1989; Rozin, Markwith i McCauley, 1994).

W kontekście przedstawionej wyżej w zarysie rozległej gamy badań nad związkami emocji z zachowaniami społecznymi człowieka można zakładać istnienie związku emocji z jego zachowaniami interpersonalnymi i zaufaniem do innych ludzi oraz przekonaniami dotyczącymi sprawiedliwego świata. W związku z tym celowe wydaje się zbadanie, jak rodzaj przeżywanych emocji wpłynie na zmianę oceny zaufania względem innych ludzi i poczucie sprawiedliwości.

Dla badacza zajmującego się zagadnieniem wpływu emocji na funkcjonowanie człowieka również ważna jest procedura ich indukcji. Obecnie stosuje się wiele metod wywoływania emocji do celów eksperymentalnych: oglądanie filmów, czytanie historyjek, oglądanie prezentacji (por. Łosiak, 2007), otrzymywanie nieoczekiwanego prezentu (Isen, 2005) czy przypominanie sobie wydarzeń z własnego życia (Schwarz, 1985). Warto więc zadać pytanie o zależność wyników badań nad związkiem emocji

i zachowań od sposobu indukowania emocji w eksperymentach psychologicznych.

W prezentowanym opracowaniu interesują więc nas odpowiedzi na następujące pytania:

- Jak znak indukowanych emocji różnicuje deklarowane zaufanie do innych ludzi oraz poziom poczucia sprawiedliwości?
- Jak rodzaj indukowanych emocji pozytywnych różnicuje deklarowane zaufanie do innych ludzi i poziom poczucia sprawiedliwości?
- Jak rodzaj indukowanych emocji negatywnych różnicuje deklarowane zaufanie do innych ludzi i poziom poczucia sprawiedliwości?
- Czy procedura wzbudzania emocji różnicuje deklarowane zaufanie do innych ludzi i poczucie sprawiedliwości?

Przypuszczamy, że:

H1: Osoby będące pod wpływem indukowanych emocji pozytywnych będą miały większe deklarowane zaufanie do innych ludzi oraz większe poczucie sprawiedliwości niż osoby będące pod wpływem emocji negatywnych.

H2: Wywołanie emocji zadowolenia spowoduje zwiększenie deklarowanego zaufania do innych ludzi, oraz zwiększenie poczucia sprawiedliwości, jednak w mniejszym stopniu niż w przypadku wywołania radości.

H3: Wywołanie emocji smutku spowoduje zmniejszenie deklarowanego zaufania do innych ludzi oraz zmniejszenie poczucia sprawiedliwości, jednak w mniejszym stopniu niż w przypadku wywołania wstrętu.

Źródłem argumentów przemawiających za przedstawionymi hipotezami jest weryfikowana przez nas koncepcja Fredrickson (1998), wg której emocje pozytywne i negatywne w różny sposób wpływają nie tylko na zachowanie, ale również na postrzeganie przez ludzi rzeczywistości. Dodatkowo, badania m.in. Forgas, Bower, Moylan (1990) pokazują, że rodzaj przeżywanej emocji wpływa nie tylko na ocenę zachowań innych ludzi, ale również na postrzeganie ich moralności (Haidt, 2002). Przeżywanie różnych emocji podstawowych (Ekman, 1992), ze względu na odmienny poziom aktywacji (Averill, 2005) również może wpływać na ocenę zachowań innych ludzi a w konsekwencji prowadzić do zmian w poczuciu zaufania do ludzi i poczuciu sprawiedliwości.

H4: Metoda indukcji emocji będzie różnicować poziom deklarowanego zaufania w stosunku do innych ludzi i poczucia sprawiedliwości.

Argumentem przemawiającym za taką hipotezą są badania pokazujące, że wyniki pomiaru zależą od zastosowanej procedury i formalnych cech użytych skal. Wiele z nich zostało opisanych np. w opracowaniu Trawki, Wirgi i Derbisa, (2006).

METODA

Aby odpowiedzieć na postawione pytania badawcze oraz zweryfikować hipotezy, przeprowadziliśmy dwa badania.

Pierwsze badanie miało na celu analizę związku emocji pozytywnych (radości, zadowolenia) i negatywnych (wstrętu i smutku) z deklarowanym zaufaniem do ludzi i poczuciem sprawiedliwości. W tym celu przeprowadzono dwie analizy. Pierwsza z nich uwzględniała podział ogólny. Wówczas dwie indukowane emocje pozytywne traktowano łącznie, podobnie jak dwie emocje negatywne. W celu zbadania bardziej szczegółowych zależności, przeprowadzono drugą analizę. Polegała ona na badaniu związków dla każdej z czterech emocji rozłącznie. Emocje: radości, zadowolenia, smutku i wstrętu zostały wywołane poprzez przypominanie sobie przez badanych minionych wydarzeń z ich życia.

Drugie badanie także dotyczyło zależności poziomu deklarowanego zaufania i poczucia sprawiedliwości od indukowanych emocji ale z uwzględnieniem innej metody wywoływania emocji. W tym wypadku emocje zostały wywołane przez specjalnie stworzone prezentacje z podkładem muzycznym.

To badanie stanowiło również częściową replikację wyników otrzymanych w badaniu pierwszym. Poprzez porównanie wyników uzyskanych w obydwu badaniach można było sprawdzić zależność efektów pomiarów wynikających nie tylko z własności mierzonych zmiennych ale także zależnych od procedury pomiaru (por. Trawka, Wirga i Derbis, 2006).

BADANIE 1

OSOBY BADANE I PRZEBIEG BADANIA

Przebadano dobranych losowo 67 studentów (37 kobiet i 30 mężczyzn; *M* wieku = 23.2 lat). O udział w badaniach poproszono co trzeciego studenta z grup zajęciowych różnych wydziałów, katedr i instytutów wszystkich wyższych uczelni znajdujących się na terenie Opola (Uniwersytetu Opolskiego, Po-

litechniki Opolskiej, Wyższej Szkoły Zarządzania i Administracji). Osoby badane były przydzielane losowo do pięciu grup badawczych, które różniły się rodzajem wywoływanych emocji. W grupie kontrolnej indukcji emocji nie było. Każda z osób badanych pracowała przy osobnym stoliku. Zgodnie z podziałem na grupy – eksperymentalne i kontrolną, osoby badane dostawały w formie pisemnej odpowiednią instrukcję indukcji emocji. Następnie otrzymywały do wypełnienia kwestionariusze: „Jaki jest świat?” oraz kwestionariusz „Wiary w człowieka”. Po zakończeniu badania odpowiadano na pytania osób badanych.

ZMIENNE I ICH OPERACJONALIZACJA

W prezentowanych badaniach zmienne zależne to poczucie sprawiedliwości i poczucie zaufania do ludzi. Poziom poczucia sprawiedliwości mierzono za pomocą kwestionariusza „Jaki jest świat?” Autorstwa: K. Skrzypińskiej i J. Szymczaka. Jego własności psychometryczne zostały opisane przez Skrzypińską (2002). Kwestionariusz składa się z 10 stwierdzeń, do których badani ustosunkowywali się na skali: od 1-zdecydowanie nie zgadzam się do 7-zdecydowanie się zgadzam. Autorzy, bazując na koncepcji Lerner (1965) „Świata sprawiedliwego”, stworzyli kwestionariusz mierzący wiarę w świat niesprawiedliwy.

Poziom poczucia zaufania do ludzi mierzono za pomocą kwestionariusza „Wiara w człowieka” autorstwa D. Hybiak, opisanego i scharakteryzowanego psychometrycznie przez Skrzypińską (2002). Kwestionariusz składa się z 20 stwierdzeń, do których badani ustosunkowywali się na skali od 1-zdecydowanie nie zgadzam się do 7-zdecydowanie się zgadzam. Zmienną niezależną jest rodzaj indukowanych emocji pozytywnych (radość, zadowolenie) i negatywnych (wstręt i smutek).

Metoda indukcji emocji polegała na przypominaniu sobie odpowiednich wydarzeń z własnego życia zasugerowanych w instrukcji. Wzorując się na

zmodyfikowanej procedurze stworzonej przez zespół Norberta Schwarza (1985 za: Wojciszke, 1991), proszono osoby badane o przeczytanie i uzupełnienie kartki, na której napisane było: „Przypomnij sobie, a następnie krótko opisz poniżej jak najwięcej (w poszczególnych grupach odpowiednio wydarzeń smutnych, radosnych, niosących zadowolenie lub wstręt), które przytrafiły Ci się w ostatnim czasie”. W grupie kontrolnej emocji nie wzbudzano.

Procedura była wykorzystana wielokrotnie w bardzo różnorodnych badaniach (zob. Strack, Schwarz i Gschneidinger, 1985 za: Wojciszke, 1991; Trawka i Derbis, 2006; Trawka i Wirga, 2008). Ma ona także uzasadnienie teoretyczne, odwołujące się do związków między emocjami a procesami pamięciowymi. Procesy poznawcze zaangażowane w analizę rzeczywistości działają zgodnie z asocjacyjnymi sieciami skojarzeniowymi (Forgas i Bower 1987) i zwiększają dostępność pamięciową materiałów o określonej treści emocjonalnej (Bower, 1999).

Sprawdzono przede wszystkim jak emocje negatywne (wstręt, smutek) i emocje pozytywne (radość, zadowolenie) traktowane ogólnie (bez uwzględniania ich rodzaju) wpływają na zaufanie i poczucie sprawiedliwości. Aby dokładniej zanalizować związek emocji i zachowania na uwzględnionych wymiarach, wprowadzono kontrolę rodzaju emocji, tzn. zbadano wpływ poszczególnych rodzajów emocji na zaufanie i poczucie sprawiedliwości.

WYNIKI OTRZYMANE W BADANIU 1

Wyniki pomiaru zmiennej „zaufanie do ludzi” otrzymane za pomocą skali „Wiara w człowieka” oraz pomiaru zmiennej „poczucie sprawiedliwości” otrzymane za pomocą skali „Jaki jest świat”.

Przeprowadzono dwie analizy statystyczne. Pierwsza z nich, wg modelu ANOVA: 5 (smutek, wstręt, zadowolenie, radość i brak procedury indukcji) × 1 (zaufanie do ludzi), pokazała, że porównywane grupy różnią się istotnie statystycznie [$F(4,60)=15.394$; $p<.0001$] zaś wielkość

Tabela 1

Srednie wartości (M) dla pomiaru zmiennych: zaufanie do ludzi i poczucie sprawiedliwości w zależności od znaku indukowanych emocji metodą Schwarza

Indukowane emocje	Zaufanie do ludzi – M	Poczucie sprawiedliwości – M (skala odwrotna)	$F_{(1,60)}$	p
Pozytywne	110	45.9	28.25	.001
Negatywne	98.6	56	108.37	.001

Tabela 2Średnie wartości (*M*) oraz zróżnicowanie zaufania do ludzi w warunkach kontroli rodzaju emocji metodą Schwarza

Wzbudzone emocje	Zaufanie do ludzi – M	Radość	Zadowolenie	Grupa kontrolna	Wstręt	Smutek
Radość	117.0	–	.0001	.0001	.0001	.0001
Zadowolenie	103.0	.0001	–	n.s.	n.s.	.0100
Grupa kontrolna	105.3	.0001	n.s.	–	n.s.	.0001
Wstręt	104.0	.0001	n.s.	n.s.	–	.0001
Smutek	93.2	.0001	.0100	.0001	.0001	–

Tabela 3Średnie wartości (*M*) oraz zróżnicowanie poczucia sprawiedliwości (skala odwrotna – wzrost wartości *M* oznacza jego spadek) w warunkach kontroli rodzaju emocji indukowanych metodą Schwarza

Wzbudzone emocje	Poczucie sprawiedliwości – M (skala odwrotna)	Radość	Zadowolenie	Grupa kontrolna	Wstręt	Smutek
Radość	37.5	–	.0001	.0001	.0001	.0001
Zadowolenie	48.3	.0001	–	n.s.	n.s.	.0100
Grupa kontrolna	49.4	.0001	n.s.	–	n.s.	.0001
Wstręt	50.4	.0001	n.s.	n.s.	–	.0001
Smutek	61.5	.0001	.0100	.0001	.0001	–

efektu $\eta^2=50.6\%$. Druga analiza, również wg modelu ANOVA 5 (smutek, wstręt, zadowolenie, radość i brak procedury indukcji) $\times$ 1 (poczucie sprawiedliwości) wykazała, że porównywane grupy różnią się istotnie statystycznie [$F(4,60)=45.978; p<.0001$] i wielkość efektu $\eta^2=75.4\%$.

Wyniki analizy kontrastów dotyczącej grup, u których wzbudzano emocje pozytywne (łącznie grupy: zadowolenie i radość) i grup, u których wzbudzano emocje negatywne (łącznie grupy: smutek i wstręt) a poziomem zmiennych: zaufanie do ludzi i poczucie sprawiedliwości, są następujące:

Różnica pomiędzy grupą, u której indukowano emocje pozytywne a grupą, u której indukowano emocje negatywne, są istotnie statystycznie i wynoszą:

$F(1,60)=28.25; p<.001$ dla zmiennej zaufanie do ludzi oraz

$F(1,60)=108.37; p<.001$ dla zmiennej poczucie sprawiedliwości (por. Tabela 1). Na skali mierzącej poczucie sprawiedliwości malejącym wartościom odpowiada jego wzrost.

Przeprowadzone analizy *post-hoc* (test NIR), wykazały następujące istotne różnice statystyczne (por. Tabela 2 i Tabela 3):

Dla grup, u których wywoływano: zadowolenie i radość:

Dla zmiennej: zaufanie do ludzi:

- Grupa kontrolna a grupa z indukowaną emocją radości ($p<.0001$)

Grupa z indukowaną emocją radości a grupa z indukowaną emocją zadowolenia ($p<.0001$):

Dla zmiennej: poczucie sprawiedliwości:

- Grupa kontrolna a grupa z indukowaną emocją radości ($p<.0001$)

Grupa z indukowaną emocją radości a grupa z indukowaną emocją zadowolenia ($p<.0001$)

Dla grup, u których wywoływano: smutek i wstręt:

Dla zmiennej: zaufanie do ludzi:

- Grupa kontrolna a grupa z indukowaną emocją smutku ($p<.0001$)
- Grupa z indukowaną emocją smutku a grupa z indukowaną emocją wstrętu ($p<.0001$)

Dla zmiennej: poczucie sprawiedliwości:

- Grupa kontrolna a grupa z indukowaną emocją smutku ($p < .0001$)
- Grupa z indukowaną emocją smutku a grupa z indukowaną emocją wstrętu ($p < .0001$)

DYSKUSJA WYNIKÓW Z BADANIA 1

Otrzymane wyniki potwierdziły pierwszą hipotezę, według której osoby będące pod wpływem emocji pozytywnych mają większe zaufanie do ludzi i większą wiarę w świat sprawiedliwy niż osoby będące pod wpływem emocji negatywnych. Badania pokazały, że teorię Fredrickson można zastosować nie tylko do wyjaśniania funkcjonowania zadaniowego, ale również do funkcjonowania społecznego. Potwierdzona została także hipoteza druga mówiąca, że osoby wprowadzone w stan radości będą miały większe zaufanie do ludzi oraz większe poczucie sprawiedliwości niż osoby wprowadzone w stan zadowolenia (por. Tabela 2 i Tabela 3). Radość jest związana z uśmiechniętą twarzą, towarzystwem innych osób, poczuciem akceptacji, pewnością siebie (Izard, 1977), czyli elementami związanymi z życiem społecznym. Argyle (2004) przytacza osiem przyczyn odczuwania radości, z których tylko jedna nie może być powiązana z kontaktem z drugim człowiekiem – potrzeba snu. Ponadto, niektóre badania (Malatesta, 1985) pokazują, że ludzie częściej okazują radość, gdy wokół nich są inne osoby, częściej uśmiechają się wśród ludzi, a po pozytywnym wydarzeniu okazują swoją radość w ich kierunku (Kraut i Johnston, 1979). Osoby przeżywające emocje pozytywne wyżej oceniają atrakcyjność innych ludzi (Gouaux, 1971). Jak pisze Argyle (2004, s. 134): „Dobry nastrój prowadzi do przyjaznych odczuć wobec innych osób”. Można powiedzieć, że odczuwanie radości wiąże się konstruktywnie z kontaktem z innymi ludźmi. Dla Kempera (2005, s. 78): „radość stanowi ostro uwydatnione przeżycie uwieńczonej sukcesem rytualnej interakcji”. Wydaje się, że wysoko aktywizująca emocja radości, którą często przeżywamy w kontaktach społecznych powoduje, że już samo jej pojawienie wpływa na ostrzeżenie innych ludzi.

Badania nie pokazują, żeby osoby przeżywające zadowolenie miały większe zaufanie do ludzi i większe poczucie sprawiedliwości niż te, u których nie wywoływano emocji (por. Tabela 3 i Tabela 4). Wydaje nam się, że spowodowane jest to zbyt małym poziomem aktywacji charakterystycznym dla emocji zadowolenia. Zadowolenie, podobnie jak radość, pojawia się w kontaktach z innymi ludźmi

jednakże jest stanem afektywnym zbyt słabym, żeby wpływać na poziom deklarowanego zaufania do ludzi i poczucie sprawiedliwości. Jak pisze Averill (2005), zadowolenie jest bliższe „spokojowi ducha” więc pobudzeniu emocjonalnemu, o małej „wyrazistości”. Przeprowadzona analiza jakościowa wypowiedzi udzielonych przez osoby badane potwierdziła, że zadowolenie to raczej długotrwały stan emocjonalny charakteryzujący się niskim pobudzeniem, np. „odpoczynek po pracy”, zaś radość była opisywana w kategoriach krótkich emocjonujących wydarzeń np. „wygrana w totolotka”. Nie wykluczamy, że oczekiwany związek zadowolenia istnieje, ale nie został wykryty za pomocą zastosowanych narzędzi, które mogą być za mało „czułe”, aby go zmierzyć. Prawdopodobne jest także istnienie związków zadowolenia z innymi przejawami zachowań społecznych niż wiara w ludzi i poczucie sprawiedliwości (np. z agresją, udzielaniem pomocy, szczodrością) jednakże te zależności wykraczają poza ramy prezentowanego opracowania.

Na podstawie otrzymanych wyników możemy jedynie stwierdzić (por. Tabela 2 i Tabela 3), że osoby u których indukowano zadowolenie mają większe poczucie sprawiedliwości i zaufania do ludzi niż osoby, u których indukowano smutek.

Kolejna, trzecia hipoteza została potwierdzona częściowo. Osoby przeżywające wstręt nie różniły się na badanych wymiarach: zaufania do ludzi i poczucia sprawiedliwości, od grupy, u której nie wywoływano emocji. Wydaje nam się, że przyczyną może być specyficzny charakter ewolucyjnie wczesnej emocji jaką jest wstręt. Pojawia się on w sytuacjach zagrażających kontaktem z przykrymi obiektami i pełni funkcję obronną (np. Angyal, 1941; Izard, 1977; Rozin i Fallon, 1987). Wyniki otrzymane w naszych badaniach wskazują, że metoda Schwarza może nie być skuteczna, gdy próbujemy wywołać wstręt (celem kolejnego badania jest sprawdzenie czy podobne wyniki uzyska się stosując inną procedurę indukcji emocji). Możliwe, że samo przypominanie sobie obrzydliwych rzeczy nie wystarczy do wywołania oczekiwanych przez nas efektów. Wstręt wywołuje treści, które w jakiś sposób nie są przez organizm akceptowane – są szokujące i mogą człowiekowi zagrażać. Przypominanie sobie takich sytuacji widocznie nie skutkuje wywołaniem emocji, która towarzyszyła pierwszemu kontaktowi ze wspomnianym obiektem. Ludzie przypominając sobie „coś obrzydliwego/wstrętnego” mogą mieć przed oczami ogólny zarys całej sytuacji, jednak te szczegóły, które najmocniej na nich oddziaływały zostają wtedy niejako wyparte z pamięci jako najbardziej

zagrożające. W takim przypadku działa obronność percepcyjna, która w konsekwencji prowadzi do nieskuteczności indukcji wstrętu metodą Schwarczera. Pomimo, że analiza jakościowa opisów osób badanych pokazała, że potrafią one przypomnieć sobie sytuacje wywołujące wstręt (np.: „guma do żucia przyklejona do moich spodni”; „robaki w czekoladce którą ugryzłam”, czy „kichnięcie do zupy w stołówce”...), to nie ma możliwości sprawdzenia jak silnie same przypominane wydarzenia indukują emocje wstrętu. Analiza jakościowa pokazała również, że większość „wypowiedzi” osób badanych nie wskazywała na to, że źródłem wstrętu jest bezpośrednio druga osoba. Pojawiały się: robaki, wydzieliny ludzkie i zwierzęce, ale w większości wypadków były one opisywane w dosyć specyficzny sposób. Bezpośrednio skupiano się na „substancji zagrażającej”, zaś na człowieku tylko pośrednio, np. „wymiociny na moim buciku” a nie człowiek, który zwymiotował mi na buty, itp. Opisy, w których bezpośrednio druga osoba wywoływała wstręt np. ubiorem, były nieliczne, możliwe, że spowodowane jest to specyfiką grupy badawczej (studenci), która bardzo rzadko spotyka się z osobami wywołującymi obrzydzenie swoim zachowaniem/wyglądem lub jest to coś na tyle normalnego, że nie wywołuje już obrzydzenia (np. nagminna obecność osób szperających po śmietnikach). Otrzymane wyniki potwierdzają inne badania i tak w zgodzie z Wrońską (2007) można powiedzieć, że obiekty wywołujące wstręt to: pożywienie (mające odpychające cechy fizyczne: – zgniłe, zepsute, mające związek z pochodzeniem: mózdzek, płuca, itp.), niektóre zwierzęta (np. robaki, węże) chorobowe zmiany na skórze, odchody i różne wydzieliny, brud; niektóre kontakty seksualne (nekrofilia, zoofilia), zwłoki, oraz rozkładające się ciała.

Jak widać z przytoczonych przykładów, w większości przypadków przyczyny pojawienia się wstrętu są inne niż interakcja z drugim człowiekiem. Pomimo że wstręt jest emocją, wysoko aktywującą (Scherer i Wallbott, 1994), wywołującą duże zaangażowanie, to ze względu na sytuacje, w których się pojawia i obiekty, na które jest skierowany, mógł nie wpłynąć w istotny sposób na badane przez nas zmienne.

Inaczej jest ze smutkiem, który istotnie zmniejszył zaufanie do ludzi i zmniejszył poczucie sprawiedliwości. Przeżywanie smutku informuje osobę i innych ludzi o istnieniu problemu (Tomkins, 1963), skłania do rozpamiętywania przeszłości, oraz prób nadania im sensu (Johnson-Laird, 2005). Jak pokazują Stein i Trabasso (2005) w swoich badaniach

nad wydarzeniami prototypowymi wywołującymi smutek, źródło tej emocji leży w interakcjach społecznych. Inni badacze (np. Lutz, 1988; Abu-Lughod, 1986) pokazują, że przyczyną smutku mogą być działania innych ludzi. Smutek, który jest wywoływany przez innych ludzi, pomimo, że ma nisko aktywizujący charakter, w dużym stopniu wpływa na sposób postrzegania innych.

BADANIE 2 – METODA

OSOBY BADANE, PRZEBIEG BADANIA I OPERACJONALIZACJA ZMIENNYCH

Przebadano dobranych losowo 64 studentów (38 kobiet i 26 mężczyzn; *M* wieku = 21.7 lat) według procedury analogicznej jak w badaniu pierwszym. Jediną różnicą było zastosowanie multimedialnej prezentacji wzbudzającej te same emocje, co w badaniu 1. Osobom badanym w miejsce próby o przypominanie określonych wydarzeń z ich życia, prezentowano wcześniej przygotowaną i zwalidowaną prezentację, wywołującą określoną emocję. W grupie kontrolnej procedura ze wzbudzaniem emocji była pomijana.

Zmienne zależne i ich wskaźniki były analogiczne jak w badaniu 1. Zmienna niezależna, czyli emocje: radość, zadowolenie, wstręt i smutek indukowano za pomocą 10 zdjęć z podkładem muzycznym, odrębnych dla każdej emocji. Wszystkie zdjęcia oraz podkłady muzyczne występujące w prezentacjach zostały wybrane z szerszej puli ocenianej w badaniach pilotażowych (*N*=143 osoby) pod względem odczucia jakie wywołują i w skali 1–10 pod względem jego natężenia. Następnie każda z tych prezentacji poddana została kolejnemu badaniu pilotażowemu na grupie 50 osób, w celu sprawdzenia czy rzeczywiście wywołują one pożądane przez nas efekty. Indukcja emocji okazała się skuteczna i trafna.

WYNIKI OTRZYMANE W BADANIU 2

WYNIKI POMIARU ZMIENNEJ „ZAUFIANIE DO LUDZI” OTRZYMANE ZA POMOCĄ SKALI „WIARA W CZŁOWIEKA” ORAZ POMIARU ZMIENNEJ „POCZUCIE SPRAWIEDLIWOŚCI” OTRZYMANE ZA POMOCĄ SKALI „JAKI JEST ŚWIAT”

Przeprowadzono dwie analizy statystyczne. Pierwsza z nich, wg modelu ANOVA: 5 (smutek, wstręt, zadowolenie, radość i brak procedury indukcji) × 1 (zaufanie do ludzi), pokazała, że porów-

Rodzaj wzbudzonych emocji a zaufanie do ludzi i wiara w świat sprawiedliwy

Tabela 4

Średnie wartości (*M*) dla pomiaru zmiennych: zaufanie do ludzi i poczucie sprawiedliwości w zależności od znaku indukowanych emocji metodą prezentacji

Indukowane emocje	Zaufanie do ludzi – <i>M</i>	Poczucie sprawiedliwości – <i>M</i> (skala odwrotna)	<i>F</i> _(1,55)	<i>p</i>
Pozytywne	107.7	47.2	32.38	.001
Negatywne	103.1	52.5	18.74	.001

nywane grupy różnią się istotnie statystycznie [$F(4,55)=10,859$; $p<.0001$] zaś wielkość efektu wynosi $\eta^2=44.2\%$. Druga analiza, również wg modelu ANOVA 5 (smutek, wstręt, zadowolenie, radość i brak procedury indukcji) $\times$ 1 (poczucie sprawiedliwości) wykazała, że porównywane grupy różnią się istotnie statystycznie [$F(4,55)=5.877$; $p<.001$] i wielkość efektu wynosi $\eta^2=29.9\%$.

Wyniki analizy kontrastów dotyczącej grup, u których wzbudzano emocje pozytywne (łącznie: zadowolenie i radość) i grup, u których wzbudzano emocje negatywne (łącznie: smutek i wstręt) a poziomem zmiennych: zaufanie do ludzi i poczucie sprawiedliwości, są następujące:

Różnica pomiędzy grupą, u której indukowano emocje pozytywne a grupą, u której indukowano emocje negatywne, są istotnie statystycznie i wynoszą:

$F(1,55)=32.38$; $p<.001$ – dla zmiennej: zaufanie do ludzi,

$F(1,55)=18.74$; $p<.001$ – dla zmiennej poczucie sprawiedliwości (por. Tabela 4). Na skali mierzącej poczucie sprawiedliwości malejącym wartościom odpowiada jego wzrost.

Przeprowadzone analizy *post-hoc* (test NIR), wykazały następujące istotne różnice statystyczne (por. Tabela 5 i Tabela 6):

Tabela 5

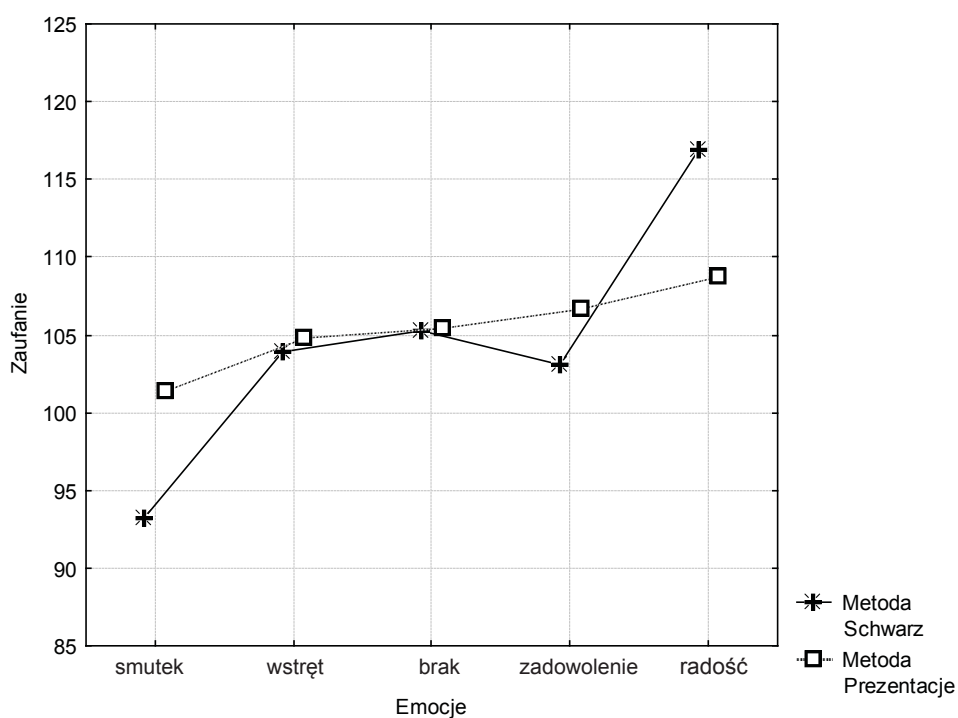
Średnie wartości (*M*) oraz zróżnicowanie zaufania do ludzi w warunkach kontroli rodzaju emocji indukowanych metodą prezentacji

Wzbudzone emocje	Zaufanie do ludzi – <i>M</i>	Radość	Zadowolenie	Grupa kontrolna	Wstręt	Smutek
Radość	108.8	–	n.s.	.0100	.0001	.0001
Zadowolenie	106.7	n.s.	–	n.s.	n.s.	.0001
Grupa kontrolna	105.5	.0100	n.s.	–	n.s.	.0001
Wstręt	104.8	.0001	n.s.	n.s.	–	.0100
Smutek	101.4	.0001	.0001	.0001	.0100	–

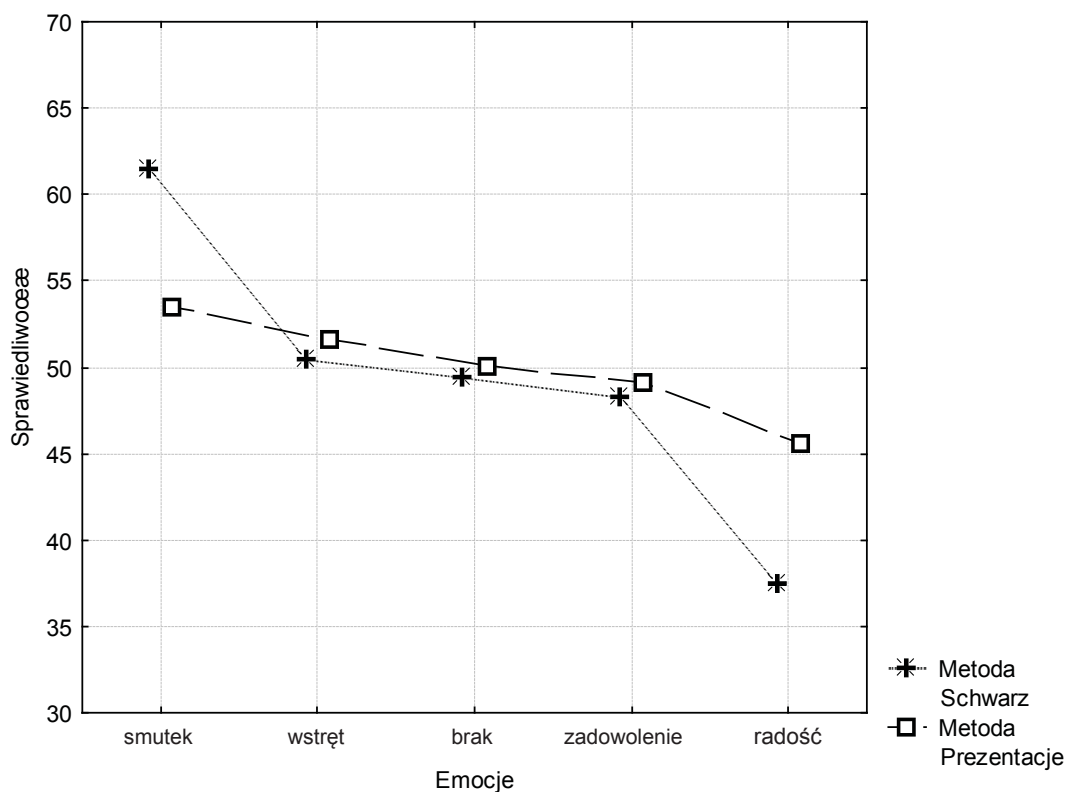
Tabela 6

Średnie wartości (*M*) oraz zróżnicowanie poczucia sprawiedliwości (skala odwrotna – wzrost wartości *M* oznacza jego spadek) w warunkach kontroli rodzaju emocji indukowanych metodą prezentacji

Wzbudzone emocje	Poczucie sprawiedliwości – <i>M</i> (skala odwrotna)	Radość	Zadowolenie	Grupa kontrolna	Wstręt	Smutek
Radość	45.5	–	n.s.	.0500	.0001	.0001
Zadowolenie	49.0	n.s.	–	n.s.	n.s.	.0500
Grupa kontrolna	50.0	.0500	n.s.	–	n.s.	.0500
Wstręt	51.6	.0001	n.s.	n.s.	–	n.s.
Smutek	53.4	.0001	.0500	.0500	n.s.	–

Wykres 1. Różnice w poziomie zaufania do ludzi w zależności od zastosowanej metody indukcji emocji

Wykres 2. Różnice w poziomie poczucia sprawiedliwości (skala odwrotna – wzrost wartości *M* oznacza jego spadek) w warunkach kontroli rodzaju emocji w zależności od zastosowanej metody indukcji emocji

Dla grup, u których wywoływano: zadowolenie i radość:

Dla zmiennej zaufanie do ludzi:

- Grupa kontrolna a grupa z indukowaną emocją radości ($p < .01$)

Dla zmiennej poczucie sprawiedliwości:

- Grupa kontrolna a grupa z indukowaną emocją radości ($p < .0001$)

Dla grup, u których wywoływano: smutek i wstręt:

Dla zmiennej zaufanie do ludzi:

- Grupa kontrolna a grupa z indukowaną emocją smutku ($p < .0001$)
- Grupa z indukowaną emocją smutku a grupa z indukowaną emocją wstrętu ($p < .01$)

Dla zmiennej poczucie sprawiedliwości:

- Grupa kontrolna a grupa z indukowaną emocją smutku ($p < .0001$)

PORÓWNANIE METOD INDUKCJI EMOCJI DLA SKAL: „WIARA W CZŁOWIEKA” I „JAKI JEST ŚWIAT”

Dla skali: „Wiara w człowieka” – analiza efektu w modelu ANOVA 5 (radość, zadowolenie, wstręt i smutek lub brak indukcji) $\times$ 2 (dwie metody wywoływania emocji: procedura Schwarza, prezentacja wywołująca poszczególne emocje) pokazały, że porównywane grupy różnią się istotnie statystycznie [$F(4,120)=6.87$; $p < .001$] – por. Wykres 1.

Dla skali „Jaki jest świat” – analiza efektu w modelu ANOVA 5 (radość, zadowolenie, wstręt i smutek lub brak indukcji) $\times$ 2 (dwie metody wywoływania emocji: procedura Schwarza, prezentacja wywołująca poszczególne emocje) pokazały, że porównywane grupy różnią się istotnie statystycznie [$F(4,120)=10.109$; $p < .001$] – por. Wykres 2.

Zarówno dla skali: „Wiara w człowieka” jak i „Jaki jest świat” analizy *post-hoc* (test NIR) wykazały następujące różnice statystyczne pomiędzy metodami wywoływania emocji, które dotyczą tych samych emocji:

- Metodami wywoływania emocji w przypadku indukcji smutku ($p < .001$)
- Metodami wywoływania emocji w przypadku indukcji radości ($p < .001$)
- W przypadku indukcji pozostałych emocji nie było różnic istotnych statystycznie

DYSKUSJA WYNIKÓW Z BADANIA 2

W badaniu drugim otrzymano podobne, chociaż nie takie same wyniki jak w badaniu pierwszym. Pomimo, że zarówno w pierwszym jak i w drugim badaniu emocje smutku i radości wpływają, w kierunku zgodnym z naszymi oczekiwaniami, na zaufanie i poczucie sprawiedliwości, to siła ich oddziaływania w przypadku zastosowania procedury Schwarza jest silniejsza (por. Tabela 2 i 5, oraz Tabela 3 i 6). Trzeba podkreślić, że skuteczność obydwu procedur wywoływania emocji została sprawdzona zarówno w badaniach pilotażowych, jak i innych badaniach, por. Wirga (2008). Pozytywnie o przeprowadzonych badaniach świadczą również otrzymane miary wielkości efektów eksperymentalnych (por. Tabela 7).

Tabela 7
Wielkości efektów eksperymentalnych dla badania 1 i badania 2

	Wielkość efektu η^2	
	Badanie 1	Badanie 2
Zaufanie do ludzi	50.6%	44.2%
Poczucie sprawiedliwości	75.4%	29.9%

Innymi słowy została również potwierdzona hipoteza czwarta, według której procedura wywoływania emocji będzie różnicować poziom zaufania i poczucia sprawiedliwości. Otrzymane dane pokazują, że sposób wywoływania emocji zastosowany w pierwszym badaniu jest bardziej skuteczny. Zaobserwowane różnice dotyczą nie tylko metod indukcji emocji na poziomie globalnym, ale pojawiają się również w odniesieniu do poszczególnych rodzajów emocji. Trzeba jednak mieć na uwadze, że dwie zastosowane w badaniach metody indukcji są bardzo wrażliwe na zmienne, które trudno jest kontrolować. O ile prezentacje wywołujące emocje „atakują” osobę badaną ekspozycją zdjęć, zmuszając ją do „ustosunkowania się” do napływających bodźców, to w przypadku procedury Schwarza nie ma możliwości kontroli, czy i jakie wydarzenia z własnego życia przypomina sobie osoba badana. I tak w przypadku prezentacji to badacz kontroluje jakie bodźce, wywołujące emocje, pojawiają się przed osobą badaną, to w przypadku procedury Schwarza, „decyzja” o rodzaju i sile pojawiających się bodźców jest po stronie osoby badanej.

PODSUMOWANIE I WNIOSKI KOŃCOWE

Z przeprowadzonych przez nas badań można wyciągnąć trzy wnioski. Po pierwsze, zgodnie z koncepcją Fredrickson emocje pozytywne wpływają na interakcje społeczne. Osoby przeżywające emocje pozytywne bardziej ufają innym ludziom i bardziej wierzą w sprawiedliwość niż w przypadku przeżywania emocji negatywnych. Warto jednak podkreślić, że poszczególne, indukowane w badaniach emocje są różne jakościowo i w różny sposób wpływają na mierzone tu zmienne. Różnicując w badaniach poszczególne rodzaje przeżywanych emocji, pokazaliśmy, że można rozszerzyć i uszczegółowić zakres funkcjonowania teorii Fredrickson. Otrzymane wyniki pokazują, że można zaobserwować i wyjaśnić wpływ emocji na funkcjonowanie człowieka gdy analizujemy nie tylko oddziaływanie „emocji pozytywnych” lub „emocji negatywnych”, ale gdy kontrolujemy indukcję poszczególnych rodzajów emocji.

Przypuszczamy, że potwierdzenie wpływu tylko niektórych z uwzględnionych przez nas emocji na mierzone zmienne wiąże się z przemiennością warunkowania emocjonalnego. Często ma ono zastosowanie w reklamach. Badania (np. Gorn, 1982; Allen i Malden, 1985) pokazują, że warunkowanie klasyczne polegające na skojarzeniu przeżywanych emocji z bodźcem neutralnym i w konsekwencji przeniesieniem afektu na ten bodziec jest skuteczne. Nazywane jest wtedy warunkowaniem emocjonalnym. Jeżeli skojarzony zostanie bodziec neutralny z przeżywaną emocją, to można przewidywać, że następane pojawienie się tego bodźca wywoła doświadczany wcześniej stan emocjonalny. Większość badań traktuje warunkowanie emocjonalne jako proces jednokierunkowy. Jednakże istnienie pamięci emocjonalnej, która przechowuje szczególnie rodzaj informacji dotyczący emocjonalnych znaczeń bodźców nabytych na drodze warunkowania (Łosiak, 2007), może powodować, że przeżywanie danego stanu emocjonalnego spowoduje przypomnienie bodźca, który zazwyczaj ten stan emocjonalny wywołuje. Zadziała przemienność warunkowania emocjonalnego. Szczególnie, że, jak podkreśla LeDoux (2000 za: Łosiak, 2007, s. 87): „Proces takiego warunkowania odbywa się poza naszą świadomością, stąd mamy poczucie, że nie wiemy dlaczego w pewnych okolicznościach doświadczamy emocji”. Frijda (1999) mówi, że każde wydarzenie ważne w życiu człowieka otrzymuje pewnego rodzaju „znacznik emocjonalny”. Dodatkowo, przyjmując za Averill (1980, s. 312), że „emocja

jest chwilową rolą społeczną (społecznie tworzonym syndromem), która zawiera w sobie dokonywaną przez jednostkę ocenę sytuacji, która jest interpretowana raczej jako namietność niż działanie”. Bądź też za Shwederem (1999), że emocje to kulturowo ukształtowane schematy interpretacyjne mające charakter skryptów i narracyjną strukturę, możemy powiedzieć, że nie tylko przypominanie wydarzeń nieświadomie powoduje pojawienie się emocji, ale również przeżywanie emocji, poprzez pamięć emocjonalną, wpływa na pojawienie się, jak mówi LeDoux (2000, za: Łosiak, 2007, s.129): „ukrytych lub niedeklaratywnych wspomnień o sytuacjach”. Niektóre badania (por. Christianson i Engelberg, 1999, LeDoux, 2000) potwierdzają wpływ przemienności warunkowania emocjonalnego na zachowanie człowieka. Większość emocji przeżywamy w sytuacjach interakcji społecznych. Jak pokazuje Argyle (2004), główną przyczyną przeżywania radości i zadowolenia jest kontakt z innym człowiekiem. Również w przypadku smutku można mówić o podobnych przyczynach (Lutz, 1988; Adu-Lughod, 1986). Jednak emocja wstrętu w większości wypadków pojawia się nie w wyniku kontaktu z innymi ludźmi, ale w konsekwencji działania innych czynników, o czym wspominamy wyżej. (por. Wrońska, 2007). Można więc powiedzieć, że skoro pewne emocje pojawiają w sytuacjach interakcji z innymi ludźmi, to dzięki działaniu przemienności warunkowania emocjonalnego oraz pamięci emocjonalnej, w momencie ich pojawienia się wpływają one na sposób postrzegania innych ludzi.

Nie wykluczamy jednak, że przyczyna mniejszego wpływu emocji „wstrętu” na poczucie zaufania i sprawiedliwości leży po stronie procedury wywoływania emocji i obronności percepcyjnej. Zjawisko obronności percepcyjnej powoduje, że w pewnych sytuacjach ludzie unikają bodźców wywołujących emocje zagrażające, jak np. zamykanie oczu podczas sytuacji grozy, aby mniej przeżywać strach. Emocja wstrętu pojawia się w sytuacjach zagrażających i sygnalizuje niebezpieczeństwo dla funkcjonowania jednostki. Obydwie zastosowane przez nas w tym eksperymencie procedury wywoływania emocji nie uwzględniały kontroli mechanizmów obronności percepcyjnej. To wyzwanie dla przyszłych badań.

Ostatni wniosek płynący z badań dotyczy porównania metod wywołujących emocje. Wyniki pokazują, że ogólnie biorąc metoda przypominania sobie wydarzeń z własnego życia, w celu wywołania pożądanego stanu emocjonalnego może być skuteczniejsza niż metoda polegająca na oglądaniu

przygotowanej przez eksperymentatora prezentacji. Można zastanawiać się dlaczego tak skromna procedura polegająca na przypominaniu minionych wydarzeń z własnego życia jest tak skuteczna. Wydaje nam się, że metoda ta wykorzystuje różnice ludzi w zakresie zdolności do przywoływania emocji pod wpływem subiektywnych dla nich bodźców. Technika ta znana jest od dłuższego czasu i często stosowana w celach szkoleniowych oraz marketingowych pod nazwą dyskusji zogniskowanej. Polega na przypominaniu sobie wydarzeń z własnego życia nacechowanych emocjami w celu rozwiązania problemu szkoleniowego (por. Jarmuż, Witkowski, 2004). W celu pokazania różnic pomiędzy dwiema porównywanymi metodami można tu przytoczyć słowa jednej z osób, która została poproszona o wypowiedź na temat tych dwóch metod indukujących, w tym przypadku smutek: „Gdy widzę prezentację, to odczuwam smutek, z którym mogę się utożsamić, ale gdy przypominam sobie smutne wydarzenia ze swojego życia, to jest to »mój smutek«, który jest dla mnie bardzo silny”. W związku z tym ujawniają się słabości porównywanych metod wywołujących emocje. W przypadku prezentacji materiału wizualnego nie ma pewności, że trafi ona w indywidualne preferencje każdej z badanych osób – w tym przypadku mamy jedynie „statystyczną pewność” nabytą na drodze badań pilotażowych. W przypadku metody polegającej na przypominaniu minionych wydarzeń z własnego życia, kontrola modalności wywołanych emocji jest jeszcze trudniejsza, ale trafia w indywidualne preferencje. Nie jesteśmy w stanie sprawdzić, czy i w jakim stopniu osoba badana rzeczywiście przypomina sobie wydarzenia wywołujące u niej emocje. Nie jesteśmy również w stanie kontrolować stopnia refleksji i przeżywania sytuacji wywołujących pożądane stany emocjonalne. Żadna z prezentowanych w tym artykule metod indukcji stanów emocjonalnych nie jest więc wolna od wad. Wydaje się, że dwie metody zastosowane w tych badaniach mogą skutecznie wywoływać emocje do celów eksperymentalnych. Jednak stosujący je badacze powinni być świadomi zalet i wad obydwu procedur.

Implikacje praktyczne otrzymanych wyników wiążą się z ich aplikacją do działań psychologów mających na celu optymalizację zawodowych i prywatnych relacji międzyludzkich w oparciu o wiedzę na temat predyktorów wiary w człowieka i świat sprawiedliwy. Poza psychologami także wszystkie osoby wydające mniej czy bardziej ważne decyzje do sądowych wyroków włącznie, mogą zadać sobie pytanie o konsekwencje doświadczania emocji dla

ewaluacji zachowań innych ludzi. W świetle zaprezentowanych wyników badań na nowo pojawia się zawsze aktualne pytanie jak procesy poznawcze ludzi zależą od doświadczanych przez nich emocji. Mamy nadzieję, że wnosimy skromny wkład w odpowiedź na nie.

Istotnym wydaje się również zwrócenie uwagi na to, że emocje nie są izolowanym stanem, który można analizować w oderwaniu od sytuacji, w których się pojawiają. Przemienność warunkowania emocjonalnego oraz właściwości funkcjonowania pamięci emocjonalnej powodują, że dla rozpoznania skutków doświadczanych afektów równie istotne jak charakterystyka poszczególnych emocji są sytuacje, w których następuje ich indukcja.

Badane zmienne, zaufanie do innych ludzi i poczucie sprawiedliwości, były mierzone na poziomie deklaracji. Dlatego w dalszych poszukiwaniach użyteczne dla rzetelności wyników wydaje się sprawdzenie, jak doświadczane stany afektywne przekładają się na rzeczywiste zmiany w zachowaniu jednostki, co może być tematem kolejnych badań.

LITERATURA

- Abu-Lughod, L. (1986). *Veiled sentiments: Honor and poetry in Bedouin society*. Berkeley: University of California Press.
- Allen, C.T., Malden, Th.J. (1985). A closer look at classical conditioning. *Journal of Consumer Research*, 12, 14–25.
- Angyal, A. (1941). Disgust and related aversions. *Journal of Abnormal and Social Psychology*, 36, 393–412.
- Argyle, M. (2004). *Psychologia szczęścia*. Wydawnictwo: ASTRUM.
- Averill, J.R. (1980). A constructivist view of emotion. W: R. Plutchik, H. Kellerman (red.), *Emotion. Theory, research and experience*, t. 1: *Theories of emotion*. Boston: Academic Press.
- Averil, J.R. (2005). A constructivis view of emotion. W: R. Plutchik, H. kellerman (red.), *Emotion. Theory, research and experience*, t. 1.: *Theories of emotion*. Boston: Academic Press.s
- Averill, J.R., More, T.A. (2005). Szczęście. W: M. Lewis, J.M. Haviland-Jones (red.), *Psychologia emocji* (s. 831–848). Gdańsk: GWP.
- Baka, Ł, Derbis, R (2007). Sposoby radzenia sobie z lękiem wśród młodzieży niedostosowanej społecznie. W: J. Klabaniuk (red), *Oblicza nierówności społecznych. Studia interdyscyplinarne* (s. 485–504). Warszawa: Eneteia – Wydawnictwo Psychologii i Kultury.
- Barber, B. (1990). *Sociological studies of science*. New Brunswick, NJ: Transaction Press.
- Barth, K. (1991). Podstawowa forma człowieczeństwa. W: B. Baran (red.), *Filozofia dialogu*. Kraków: Wydawnictwo Znak.

- Baryła, W., Wojciszke, B. (2000). Struktura i korelaty poczucia krzywdy Polaków w roku 1994 i 1998. *Czasopismo Psychologiczne*, 6, 267–276.
- Bless, H., Bohner, G., Schwarz, N., Starck, F. (1990). Mood and persuasion: A cognitive response analysis. *Psychological Bulletin*, 16, 331–345.
- Bless, H. (2001). The relation between mood and the use of general knowledge structures. W: L.L. Martin, G.L. Clore (red.), *Mood and social cognition: Contrasting theories* (s. 9–29). Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum.
- Bless, H., Schwarz, N., Wieland, R. (1996). Mood and the impact of category membership and individuating information. *European Journal of Social Psychology*, 26, 935–959.
- Bower, G.H. (1981). Mood and memory. *American Psychologist*, 36, 129–148.
- Bower, G.H. (1999). Mood congruity of social judgments. W: J.P. Forgas (red.), *Emotion and social judgments and memory* (s. 31–53). Oxford: Pergamon Press.
- Carnevale, P.J.D., Isen, A.M. (1986). The influence of positive affect and visual access on the discovery of integrative solutions in bilateral negotiation. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 37, 1–13.
- Christinason, S., Engelberg E. (1999) Organization of emotional memories. W: T. Dalgleish, M.J. Power (red.), *Handbook of cognition and emotion* (s. 211–227). New York; Wiley.
- Czabała, J., Sęk, H. (2000). Pomoc psychologiczna. W: J. Strelau (red.), *Psychologia* (s. 605–621). Gdańsk: GWP.
- Derbis, R. (2007). Poczucie jakości życia a zjawiska afektywne. W: S. Kowalik (red.), *Spoleczne konteksty jakości życia* (s. 13–52). Bydgoszcz: Wydawnictwo Uczelniane WSG.
- Doliński, D. (1989). Melvina Lerner a koncepcja wiary w sprawiedliwy świat. *Przegląd Psychologiczny*, 32, 1, 125–147.
- Doliński, D. (1991). What is the source of the belief in an unjust Polish world? *Polish Psychological Bulletin*, 22, 43–51.
- Doliński, D., Dolińska, B. (1993). O potrzebie wiary w niesprawiedliwość świata. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Opolu, *Psychologia VIII*. Opole: Wyższa Szkoła Pedagogiczna.
- Ekman, P. (1992) An argument for basic emotions. *Cognition and Emotion*, 6, 169–200.
- Estrada, C., Isen, A.M., Young, M.J. (1994). Positive affect influences creative problem solving and reported source of practice satisfaction in physicians. *Motivation and Emotion*, 18, 285–299.
- Forgas, J.P., Bower, G.H. (1987). Mood effects on person perception judgements. *Journal of Personality and Social Psychology*, 53, 53–60.
- Forgas, J.P., Bower, G.H., Moylan, S.J. (1990). Praise or blame? Affective influences on attributions for achievement. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 809–818.
- Forgas, J.P. (1994). Sad and guilty? Affective influences on the explanation of conflict episodes. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 56–68.
- Fredrickson, B.L. (1998). What good are positive emotions? *Review of General Psychology*, 2, 300–319.
- Fredrickson, B.L. (2001). The role of positive emotion in positive psychology: The broaden-and-build theory of positive emotions. *American Psychologist*, 56, 3, 218–226.
- Fredrickson, B.L., Branigan, C. (2005). Positive emotions broaden the scope of attention and thought-action repertoires. *Cognition and Emotion*, 19, 3, 313–332.
- Fredrickson, B.L., Burns, A.B., Brown, J.S., Sachs-Ericsson, N., Plant, E.A., Curtis, J.T., Joiner, T.E. (2008). Upward spirals of positive emotion and coping: Replication, extension, and initial exploration of neurochemical substrates. *Personality and Individual Differences*, 44, 360–370.
- Frijda, N.H. (1999) Powszechniki istnieją i są interesujące W: P. Ekman, R.D. Davidson (red.), *Natura emocji. Podstawowe zagadnienia*. Gdańsk: GWP.
- Fukuyama, F. (1997). *Zaufanie. Kapitał społeczny, a droga do dobrobytu*. Warszawa: PWN.
- Goleman, D. (1997) *Inteligencja emocjonalna*. Poznań: Media Rodzina.
- Gorn, G.J. (1982). The effect of music in advertising on choice behavior: A classical conditioning approach. *Journal of Marketing*, 46, 94–101.
- Gouaux, C. (1971). Induced affective states and interpersonal attraction. *Journal of Personality and Social Psychology*, 20, 37–43.
- Grzelak, J. (2005) Czy stajemy się lepsi? O nieoczekiwanym uspołecznieniu Polaków W: Baryła, W i inni (red.), *Jak Polacy przegrywają. Jak Polacy wygrywają?* (s. 115–126). Gdańsk: GWP.
- Haidt, J. (2002). “Dialogue between my head and my heart”: Affective influences on moral judgment. *Psychological Inquiry*, 13, 54–56.
- Hamburg, D.A. (1963). Emotions in the perspective of human evolution. W: P.H. Knapp (red.), *Expressions of emotions in man* (s. 300–317) New York: International Universities Press.
- Hermann, M. (1998). Elementy przywództwa. W: J. Szczupaczyński (red.), *Władza i społeczeństwo. Antologia tekstów z zakresu socjologii polityki* (t. 2, s. 297–322). Warszawa: SCHOLAR.
- Hochschild, A.R. (1983). *The managed heart*. Berkeley: University of California Press.
- Isen A.M. (2005). Pozytywny afekt a podejmowanie decyzji. W: M. Lewis, i J.M. Haviland-Jones (red.), *Psychologia emocji* (s. 527–549). Gdańsk: GWP.
- Izard, C.E. (1977). *Human emotions*. New York: Plenum Press.
- Izard, C.E. (1990). Facial expressions and regulation of emotions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 487–498.
- Izard, C.E., Ackerman, B.P. (2005). Motywacyjne, organizacyjne i regulacyjne funkcje odrębnych emocji. W: M. Lewis, J.M. Haviland-Jones (red.), *Psychologia emocji* (s. 327–342). Gdańsk: GWP.
- Janoff-Bulman, R. Wortman, C.B. (1977). Attributions of blame and coping in the “Real World”. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 351–363.
- Kemper, T.D. (2005). Modele społeczne w wyjaśnianiu emocji. W: M.Lewis, i J.M. Haviland-Jones (red.), *Psychologia emocji* (s. 72–88). Gdańsk: GWP.
- Łosiak, W. (2007). *Psychologia emocji*. Warszawa: Wydawnictwa Akademickie i Profesjonalne.
- Jarmuż, S., Witkowski, T. (2004). *Podręcznik trenera*. Wrocław: Moderator.
- Johnson-Laird, P.N. (2005). Poznawcza i społeczna konstrukcja w emocjach. W: M. Lewis, i J.M. Haviland-Jones (red.), *Psychologia emocji* (s. 576–598). Gdańsk: GWP.

- Kraiger, K., Billings, R.S., Isen, I.M. (1989). The influence of positive affective states on task perceptions and satisfaction. *Organizational Behavior and Human Decision Processes*, 44, 12–25.
- Kraut, R.E., Johnston, R.E. (1979). Social and emotional messages of smiling: An ethological approach. *Journal of Personality and Social Psychology*, 37, 1539–1553.
- Lazarus, R.S., Kanner, A.D., Folkman, S. (1980). Emotions: A cognitive phenomenological analysis. W: R. Plutchik, H. Kellerman (red.), *Emotions: Theory, research, and experience*. Tom 1. *Theories of emotion* (s. 189–217). New York: Academic Press.
- Lerner, M.J. (1965). Evaluation of performance as a function performer's reward and attractiveness. *Journal of Personality of Social Psychology*, 21, 355–360.
- Lerner, M.J., Simmons C.H. (1966). Observer's reaction to the "Innocent Victim": Compassion or rejection? *Journal of Personality of Social Psychology*, 4, 203–210.
- LeDoux, J.E. (2000). *Mózg emocjonalny. Tajemnicze podstawy życia emocjonalnego*. Poznań: Media Rodzina.
- Lutz, C. (1988). *Unnatural emotions: Everyday sentiments on a Micronesian atoll and their challenge to Western theory*. Chicago: University of Chicago Press.
- Malatesta, C.Z. (1985). *The development of expressive behavior*. Orlando, Academic Press.
- Mellen, S.L.V. (1981). *The evolution of love*. San Francisco: Freeman.
- Plutchik, R. (1980). *Emotions: A psychoevolutionary synthesis*. New York: Harper & Row.
- Ratajczak, Z. (1983). Zaufanie interpersonalne. W: K. Gliszczyńska (red.), *Człowiek jako podmiot życia społecznego* (s. 84–10). Wrocław: .....
- Rotter, J.B. (1980). Interpersonal trust, trustworthiness and gullibility. *American Psychologist*, 26, 1–7.
- Rozin, P., Fallon, A.E. (1987). A perspective on disgust. *Psychological Review*, 94, 23–41.
- Rozin, P., Nemeroff, C., Wane, M., Sherrod, A. (1989). Operation of the sympathetic magical law of contagion in interpersonal attitudes among Americans. *Bulletin of the Psychonomic Society*, 27, 367–370.
- Rozin, P., Markwith, M., McCauley, C.R. (1994). The nature of aversion to indirect contact with other persons: AIDS aversion as a compose of aversion to strangers, infection, moral taint and misfortune. *Journal of Abnormal Psychology*, 103, 67–73.
- Schwarz, N., Strack, F., Geschneidinger, E. (1985). happiness and reminiscing: The role of time perspective, mood, and mode of thinking. *Journal of Personality and Social Psychology*, 49, 1460–1469.
- Sedikides, C. (1995). Central and peripheral self-conceptions are differentially influenced by mood: Tests of the differential sensitivity hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 69, 759–777.
- Scherer, K.R., Wallbott, H.G. (1994). Evidence for universality and cultural variation of differential emotion response patterning. *Journal of Personality and Social Psychology*, 66, 310–328.
- Seligman, A. (1997). *The problem of trust*. Princeton: Princeton University Press.
- Shweder, R.A. (1999). „Nie jesteś chory, tylko się zakochałeś” – emocja jako system interpretacji. W: P. Ekman, R.J. Davidson (red.), *Psychologia emocji* (s. 36–47). Gdańsk: GWP.
- Skarżyńska, K. (2002). Aktywność i bierność polityczna. W: K. Skarżyńska (red.), *Podstawy psychologii politycznej* (s. 26–57). Kraków: Zys i Spółka.
- Skarżyńska, K. (2005). *Człowiek a polityka: zarys psychologii politycznej*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Skrzypińska, K. (2002). *Pogląd na świat a poczucie sensu i zadowolenie z życia*. Kraków: Impuls.
- Stein, N.L., Jewett, J.L. (1986). A conceptual analysis of the meaning of negative emotions: Implications for a theory of development. W: C. Izard, P.B. Read (red.), *Measuring emotions in infants and children* (t. 2, s. 238–267). Cambridge: Cambridge University Press.
- Stein, N.L., Trabasso, T. (2005). Rozumienie emocji w teorii oceny – implikacje dla rozwoju i uczenia się. W: M. Lewis, J.M. Haviland-Jones (red.), *Psychologia emocji* (s.550–593). Gdańsk: GWP.
- Sztompka, P. (2007). *Zaufanie*, Kraków: Znak.
- Tatarkiewicz, W. (2002). *Historia filozofii* (t. 1). Warszawa: PWN.
- Termine, N., Izard, C.E. (1988). Infants 'responses to their mothers' expressions of joy and sadness. *Developmental Psychology*, 24, 223–229.
- Tomkins, S.S. (1962). *Affect, imagery, consciousness: Tom 1: The positive affects*. New York: Springer.
- Tomkins, S.S. (1963). *Affect, imagery, consciousness: Tom 2: The negative affects*. New York: Springer.
- Trawka, K., Derbis R. (2006). Samoocena, afekt i nastrój jako wyznaczniki poczucia jakości życia. *Psychologia Jakości Życia*, 5, 1, 1–23.
- Trawka, K., Wirga, T., Derbis R. (2006). Własności skali a wynik pomiaru. *Czasopismo Psychologiczne*, 12, 47–59.
- Trawka, K., Wirga, T. (2008). Poczucie szczęścia a efektywność wykonywania zadań. W: R. Derbis (red.), *Jakość życia. Od wykluczonych do elity* (s. 207–223). Częstochowa: Wydawnictwo Akademii im. Jana Długosza.
- Trawka, K., Wirga, T. (2008). Influence of quality of life on task solving effectiveness. W: A. Głębocka, A. Gawor (red.), *Quality of life-different perspectives* (s. 129–140) Kraków: Impuls.
- Wirga, T. (2008, wrzesień). *Emocje, poczucie jakości życia a skuteczność rozwiązywania zadań przez nauczycieli akademickich*. Referat wygłoszony na XXXIII Zjeździe Naukowym Polskiego Towarzystwa Psychologicznego, Poznań.
- Wojciszke, B. (1991). *Procesy oceniania ludzi*. Poznań: Wydawnictwo NAKOM.
- Wojciszke, B., Baryła, W. (2005). Skale do pomiaru nastroju i sześciu emocji. *Czasopismo Psychologiczne*, 11, 1, 31–48.
- Wrońska J. (2007). Wstręt pierwotny i moralność. W: A. Błachnio, A. Gózik (red.), *Bliżej emocji* (s. 21–31). Lublin: Wydawnictwo KUL.